

ТАРИХИЙ АСАРЛАРДА ЖАМШИД МАВЗУСИНИНГ ЎРИТИЛИШИ

Матлуба Жабборова Рустамовна

Алишер Навоий номидаги Ўзбек тили ва адабиёти университети доцент в.б. PhD.

mdjabborova86@mail.ru

Мадалиев Ярмухаммат Худайбергенович

Мухтор Ауэзов номидаги Жанубий Қозоғистон университети катта ўқитувчиси, (PhD).

madaliev_61@mail.ru

Аннотация: Жамшид образининг эволюциясини белгилашда қаҳрамоннинг тарихий асарлардаги талқини ҳамда ёзма бадиий адабиётга трансформациясини кузатиш ҳам муҳим аҳамиятга эга. Тарихий асарлардаги Жамшид мавзусини Дийнаварийнинг “Китоб ал-ахбор ал-тавол” асари орқали тадқиқ этишни маъқул топдик.

Калит сўзлар: образ, эволюция, манба, тарихий образ, қўлёзма, тошбосма.

Тарихчи олим Абу Ҳанифа Аҳмад Довуд Дийнаварийнинг “*كتاب الاخبار الطوال*” – “Китоб ал-ахбор ал-тавол” асарида пайғамбар ва подшоҳлар ҳақида ҳикоя қилинади. Китоб Одам алайҳиссаломнинг яратилиши воқеаси билан бошланиб, сўнг унинг ўғли Нух пайғамбар ва унинг авлодлари тилга олинади. Дийнаварий шоҳ Жамшидни Нух пайғамбарнинг ўғли Сомнинг наслидан эканлигини қайд этади:

وقام بالأمر بعده ابنه صالح فلما حضرته الوفاة أسند الأمر إلى ابن أخيه جَمّ ابن ويونجهان ابن أرفخشذ فثبت أساس الملك ووطر أركانها وبني معالمه واتخذ يوم النبروز عيداً

(Жамшид Сомнинг Арфахшаз деган ўғлининг Юнжаҳон отлик фарзандининг зурриётидир)¹.

Асарнинг миллат ва тилларнинг келиб чиқиши ҳақидаги лавҳасида Жамшид қаҳрамони куйидагича талқин этилади: “Нух алайҳиссаломнинг болалари бир хил тилда, суриён тилида гаплашишар эди. Бир куни улар уйқудан уйғонишса, барчаси турлича гапирётган эмиш ва бир-бирини тушунмас эмиш. Шундан сўнг, улар уйдан чиқиб кетишиб, турли мамлакатларда қарор топишибди ва кўпайишибди. Сомнинг авлоди Жамшид эса ушбу мамлакатда, яъни Бобилда қолибди ва мамлакат подшоҳлигига асос солибди”².

Демак, асардаги Жамшиднинг келиб чиқиши ҳақидаги маълумотлар бошқа манбалардаги қайдлардан бирмунча фарқ қилади, Жамшид “Авесто”да Вайвангхоннинг ўғли сифатида тасвирланса, Дийнаварийда у бевосита Нух пайғамбарнинг авлоди сифатида келтирилган. Кейинги даврларда яратилган Фирдавсий, Саолибий, Табарий, Беруний ва, ҳатто, Алишер Навоийнинг асарларида ҳам Жамшид Каюмарс одамнинг авлоди сифатида зикр этилган. Бироқ ўзбек халқ китоби “Қиссаи Жамшид”да шоҳ Жамшиднинг келиб чиқиши Нух пайғамбарга бориб

¹ ۱۹۱۱. كتاب الاخبار الطوال. أبو حنيفة الدينوري. ЎЗР ФА ШИ 17049-инвентарь рақамли тошбосма. – Б. 3. (Асардан олинган мисоллар арабшунос мутахассис томонидан ўзбек тилига таржима қилинган – Ж.М.)

² Дийнаварий. Кўрсатилган асар. – Б. 3.

тақалади. Демак, Жамшиднинг Нух пайғамбарнинг авлоди сифатида тасвирланиши илк марта Дийнаварийдан бошланган ва бу тасвир “Қиссаи Жамшид”га кўчган. Шунингдек, “Китоб ал-ахбор ал-тавол”да ҳам бошқа манбалар каби Наврўз байрамининг жорий этилиши Жамшид номига боғланади. Асарда Жамшид ҳақидаги маълумотлар жуда қисқа баён этилган.

Дийнаварий асарда “Жамшид аслида Сулаймон пайғамбар” деган хато қарашга ўз муносабатини билдириб, бунинг нотўғри эканлигини айтиб ўтади: “Айрим билимсиз форсларнинг ишонишларича, Жамшид аслида Сулаймон ибн Довуд эмиш. Лекин бу нотўғри фараз, чунки Жамшид ва Сулаймоннинг яшаш даврининг оралиғи уч минг йилдир”³.

Жамшид ва Сулаймон образларини бирлаштиришга оид тахминлар кейинги даврларда ҳам акс этган. Масалан рус олими В.Огудин Жамшид ва Сулаймон образларининг ўзаро яқинлигини комусий олимларнинг асарлари асосида исботлашга ҳаракат қилади: “Жамшид ва Сулаймон образларининг ўзаро яқинлиги тўғрисида бир-бирдан беҳабар ҳолда Ибн Сино ва Берунийлар маълумот беришган. Ибн Сино “Тиб қонунлари” китобида Райҳони Сулаймон ўсимлиги бу Жамиспарам деб аталувчи ўсимликнинг ўзи, дейилган. Шу сабабли халқ орасида Жам ва Сулаймон бир одам деган тасаввурлар мавжуд. Шунингдек, Берунийнинг “Фармакогнозия” асарида ҳам Жамиспарам – бу ўсимликнинг бир тури бўлиб, уни Жам номи билан боғлашади, деб айтилган. Шунинг учун айрим форслар уни Райҳони Сулаймон деб аташган”⁴. Тадқиқотчи шу каби мисолларга таянган ҳолда бу икки образ бир шахс бўлиши мумкин, деган хулосага келади. Биз ҳам номи келтирилган манбаларни ўрганиб чиқдик, бироқ унда қайд этилган маълумотлар Жамшид ва Сулаймон “аслида бир шахс” дейиш учун асос бўла олмаслигига гувоҳ бўлдик. Дийнаварий таъкидлаганидек, бу умуман мантиққа тўғри келмайдиган фароздир.

Асардаги воқеаларнинг кейинги ривожини “Авесто”даги сюжет билан деярли бир хил, фарқли жиҳати Дийнаварий ал-Заҳҳок образини мураккаб характерда талқин этади. Уни ёвуз образми ёки ижобий қаҳрамонми, бир қарашда ажратиш қийин. Унда ижобий образнинг аста-секин ўта ёвузлашув жараёни кўзга ташланади.

Дийнаварийда ҳам Жамшиднинг қотили сифатида Заҳҳок тасвирланади. Бироқ муаллиф ушбу қаҳрамонни ҳам Нух пайғамбарнинг ўғли Сомнинг авлоди сифатида талқин этади. Асарда унинг шажараси қуйидагича келтирилади: Сом → Арам → Од → Амлик → Шаддод → Заҳҳок⁵. Муаллиф Заҳҳокни асли Яманлик эканлигини, уни Ажамликлар “Биоварасф” деб аташини таъкидлайди. Заҳҳок дастлаб ҳар жиҳатдан ибратли шахзода сифатида тасвирланади. Бироқ бир куни у Иблиснинг сўзига кириб, сеҳрланган суратга қарайди ва унинг елкасидан илон ўсиб чиқади. Шундан сўнг унда ёвузлик иллатлари ривожланади. Заҳҳок одамларни ўлдириб, елкасидан ўсиб чиққан илонларига едиради. Заҳҳокда бадфееьллик аломатлари пайдо бўлгач, босқинчилик билан шуғулланади. Хусусан, Бобилни босиб олиш учун Жамшиднинг изига тушади.

Заҳҳок образи “Авесто”да уч бошли аждаҳо тарзида тасвирланади, Жамшиднинг қотили эса Спитйура эканлиги қайд этилган. Кўринадики, “Авесто”даги ёвузлик тимсоллари бўлган Заҳҳок ва Спитйура Дийнаварий даврига келиб бир образга айланган. Шунингдек, анъанавий сюжетдаги подшоҳ Жамшиднинг ҳукмронликни йўқотиши, одамларнинг Заҳҳок томонига ўтиб кетиши ва унинг ўлимини Заҳҳок номи билан боғланиши каби лавҳалар асарга Дийнаварий томонидан киритилади. Мазкур киритма Жамшид образи ҳақида кейинги даврларда яратилган асарларда

³ Ghazzal Dabiri. The Origins and Development of Persian Epics. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Near Eastern Languages and Cultures University of California, – Los Angeles, 2007. – P. 46.

⁴ Огудин В. Природные места поклонения в религиозных представлениях современного населения Ферганы: дисс. докт. ист. н. – Москва, 2003. – С. 167.

⁵ Дийнаварий. Кўрсатилган асар. – Б. 7.

хам акс этади. Хусусан, тадқиқотчи олим Г.Дабири мазкур лавҳаларни араб халқида оид тарих китобларида, хусусан, Ваҳб ибн Мунаббих ва ибн Калби асарларида сақланиб қолганлигини таъкидлайди: “Жамшид юзининг қора бўлиши, яъни Жамшид такаббурликка берилиб, разолатга юз тутиши ва Заҳҳок томонидан унинг тахти тортиб олинishi ҳақидаги воқеалар ахлоқий ҳикоятлар тарзида юзага келади ва нақл қилинади”⁶. Кейинчалик унутилаёзган ушбу сюжет муайян вақт ўтгач, “Шоҳнома”да қайта яратилади ва сюжет чизиғида мустаҳкам ўрин эгаллайди. “Китоб ал-ахбор ал-тавол”да Жамшиднинг набираси Нимруз Заҳҳокни маҳв этиб, отасининг салтанатини қайта қўлга киритгани баён этилган.

Дийнаварийнинг асарида Жамшид ҳақида жуда қисқа маълумот берилган. Хусусан, унинг яратувчилик фазилатлари, бунёдкорлик ишлари умуман тилга олинмайди; анъанавий образга хос бўлган ижобий ва салбий хислатлар деярли ёритилмайди. Муаллиф Жамшид қаҳрамонига деярли ўзгартириш киритмайди. Бироқ муаллиф Жамшид, Заҳҳок, Фаридун каби мифологик образларнинг “Авесто”даги хусусиятларини сақлаган ҳолда уларни тарихий-бадий ҳикоят қаҳрамонига айлантиради. Айниқса, асарда Жамшидни пайғамбарларнинг авлоди сифатида келтирилиши уни тарихий образга янада яқинлаштиради.

Асарда воқеалар изчиллиги таъминланган; Жамшиднинг тахтдан тушиб, ўрнига Заҳҳокнинг ҳукмронликни қўлга олиши, Заҳҳокнинг мураккаб характер талқини ва охир-оқибат, эзгуликнинг тантана қилиши каби воқеалар ўта жонли ва қизиқарли баён этилган. Жамшид тимсоли шу тарзда афсонавий мифологик образдан тарихий-бадий асар қаҳрамонига айланган. Демак, Дийнаварий Жамшидни ер юзининг адолатли ҳукмдори ва пайғамбар авлодидан чиққан биринчи подшоҳ тарзида зикр этади. Шоҳ Жамшиднинг Нуҳ пайғамбар зурриёди сифатидаги талқини эса ўзбек адабиётидаги Жамшид қиссасига ҳам ўзлашиб, ушбу сюжетнинг яратилишида асос бўлган.

Хулоса қилиб айтганда, Дийнаварийнинг “Китоб ал-ахбор ал-тавол” асарида илк бор Жамшид Нуҳ пайғамбарнинг авлоди сифатида берилади ва мазкур маълумот кейинчалик ўзбек адабиётидаги Жамшид қиссасига ҳам кўчади. Дийнаварий Жамшиднинг “Авесто”даги хусусиятларини сақлаган ҳолда уни тарихий-бадий қаҳрамонга айлантиради.

Адабиётлар:

1. Ghazzal Dabiri. The Origins and Development of Persian Epics. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Near Eastern Languages and Cultures University of California, – Los Angeles, 2007.
2. Огудин В. Природные места поклонения в религиозных представлениях современного населения Ферганы: дисс. докт. ист. н. – Москва, 2003.
3. Дийнаварий. Китоб ал-ахбор ал-тавол. ЎЗР.ФА.ШИ. 17049-инвентар рақамли тошбосма. – Б. 3.
4. Jabborova, M., & Madaliyev, Y. (2024). JAMSHID'S REPRESENTATION IN FAIRY TALES. *Modern Science and Research*, 3(2), 134–136. Retrieved from <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/30720>

⁶ Ghazzal Dabiri. The Origins and Development of Persian Epics. A dissertation submitted in partial satisfaction of the requirements for the degree Doctor of Philosophy in Near Eastern Languages and Cultures University of California, – Los Angeles, 2007. – P. 50.

